

SURXONDARYO BOTIG‘I AGROLANDSHAFTLARIDA ATROF MUHITNI MUHOFAZA QILISH MASALALARI

Xasanov Primjon Ashurovich

Sharof Rashidov nomidagi Samarqand davlat universiteti tayanch doktoranti

xasanovprimjon88@gmail.com

DOI: <https://doi.org/10.5281/zenodo.15170010>

Annotatsiya. *Maqolada Surxondaryo botig‘i hududida qishloq xo‘jalik landshaftlarining antropogen omil va tabiiy geografik jarayonlar tufayli har xil o‘zgarishlarga uchrayotgani haqida so‘z boradi. Global ekologik muammolar bo‘y cho‘zgan bugungi dunyo hamjamiyatida har bir sohaning qamrovi zamonaviy fan va ta‘limga asoslanmoqda. Bu borada qishloq xo‘jaligi va uning tarmoqlarida ham mavjud yoki bo‘lishi mumkin bo‘lgan ehtimoliy global ekologik muammolarning ayrimlarining yechimini topish, buning uchun soha rivojiga tizimli kompleks yondashuv kerak bo‘ladi.*

Kalit so‘zlar. *landshaft, agrolandshaft, qishloq xo‘jaligi, iqlim o‘zgarishi, ekologik, tuproqlar, atrof muhit muhofazasi, cho‘llashish.*

Аннотация. *В статье говорится о различных изменениях агроландшафтов бассейна Сурхандарьи, обусловленных антропогенными факторами и природно-географическими процессами. В современных глобальных экологических проблемах освещение каждой области основано на современной науке и образовании. В связи с этим поиск решения некоторых возможных глобальных экологических проблем, которые существуют или могут существовать в сельском хозяйстве и его отраслях, для этого необходим системный и комплексный подход к развитию отрасли.*

Ключевые слова. *ландшафт, агроландшафт, сельское хозяйство, изменение климата, экология, почвы, охрана окружающей среды, опустынивание.*

Annotation. *The article discusses the various changes in agricultural landscapes in the Surkhandarya basin due to anthropogenic factors and natural geographical processes. In today's world community, where global environmental problems are widespread, the scope of each sector is based on modern science and education. In this regard, finding solutions to some of the potential global environmental problems that exist or may exist in agriculture and its branches requires a systematic and comprehensive approach to the development of the sector. **Keywords.** *landscape, agrolandscape, agriculture, climate change, ecological, soils, environmental protection, desertification.**

Kirish. Bugungi kunda insoniyat oldida bir qator global ekologik muammolar paydo bo‘lgan bo‘lib, iqlim o‘zgarishi, oziq-ovqat muammosi, cho‘llashish kabi ko‘rinishlarga ega. O‘rta Osiyo va O‘zbekiston hududi materik ichkarisida, ichki berk havzaga kiradi. O‘zbekiston Respublikasi Prezidentining 2019 yil 17 iyundagi “Qishloq xo‘jaligida yer va suv resurslaridan samarali foydalanish chora-tadbirlari to‘g‘risida”gi PF-5742-son Farmonida ham qishloq xo‘jaligi sohasida qator islohotga ega qonun va loyihalar belgilangan [1,8;]. Asosan sug‘orma dehqonchilikka asoslangan qishloq xo‘jaligi oldida bir qator atrof muhit muhofazasiga oid geoekologik muammolar shakllanadi. Binobarin, Surxondaryo botig‘ida ham ushbu

“O‘ZBEKISTON RESPUBLIKASI HUDUDLARINI BARQAROR RIVOJLANTIRISHNING GEOGRAFIK ASOSLARI”

Respublika ilmiy-nazariy konferensiyasi

vaziyat va hodisalarning rivojlanishi kuzatilmoqda. Surxondaryo botig‘ida paydo bo‘lgan ushbu geoeologik vaziyatlar tarkibiga – iqlim o‘zgarishi, tuproqlar sho‘rlanishi, chang to‘zonli kunlarning ortishi, yer usti va yer osti suvlarining ifloslanishi, atmosfera havosining har xil kimyoviy moddalar bilan ifloslanishi va hokazolar tashkil etadi.

Asosiy qism. Tabiiy iqlim sharoiti subtropik, ammo ba‘zi yillarda mo‘tadil iqlimga xos ko‘rinishga o‘tadi. Agroiqlimiy ko‘rsatkichlari bo‘yicha O‘zbekistonda o‘ziga xos agrolandshaftlarga ega hududdir. Geologik - geomorfologik ma‘lumotlar bo‘yicha Turon provensiyasi, Janubiy Tojikiston botig‘ining davomi hisoblanadi. Bir vaqtning o‘zida turli bosqichlarda ko‘tarilgan tog‘ va tog‘ oldi relyef shakllari uchraydi. Sherobod konussimon yoyilmalari va Surxondaryo daryo terrasalari hamda janubiy hududlar relyefi ancha tekis, dehqonchilik uchun qulay yerlardir [3,4,6;].

Iqlimi asosan subtropik, arid iqlim tipining tipik shakllanishi va tabiiy geografik qonuniyat asosida tog‘larga ko‘tarilgan sari harorat tushib, namlikning ortishi bilan izohlanadi. Viloyatning botiq hududi orqali hududning o‘ziga xos mikro iqlimi shakllangan. Biroq yaqin yillardagi iqlim o‘zgarishlari hamda ortidan kelib chiqadigan ba‘zi vaziyatlar iqlimiy xarakterni biroz o‘zgartirib bormoqda. Masalan, qurg‘oqchil – garmsel shamolli kunlar soni ortgan, birgina afg‘on shamolining o‘zidan yiliga qishloq xo‘jaligida juda katta zarar ko‘riladi. Ushbu muammolarning oldini olishda bir qator vazifalar ishlab chiqilishi, agrolandshaftlar va ularning atroflarida esa tabiiy ixota daraxtzorlarni ekish kabi maqbul variantlardan foydalanilsa maqsadga muvofiq bo‘ladi. Aslini olganda quyosh radiatsiya balansining yuqoriligi, ekinlar uchun zaruriy ozuqani bera olishi Surxondaryo botig‘ining tabiiy - geografik xususiyatlari va agroiqlimiy ko‘rsatkichlarini hududdagi amalga oshirilgan qishloq xo‘jalik faoliyatiga qulay darajada ta‘sir ko‘rsatgan. Yillik yog‘ingarchilik miqdori ham Termiz shahri hududida 130 mm dan tog‘larga tomon ko‘payib, 700 mm ga ham yetishi mumkin. Yozgi haroratlar o‘rtacha yillik ko‘rsatkichlari iqlim o‘zgarishlari fonida ko‘tarilgan. Natijada agrolandshaftlarda hosildorlikga ta‘sir ko‘rsatadigan kuchli qurg‘oqchilik ta‘siri ortgan [2,5;]. Bundan tashqari, qishloq xo‘jaligida suvga bo‘lgan ehtiyojni Surxondaryo va Sheroboddaryo daryolari hamda Amudaryodan tortilgan bir qancha kanallar orqali qoplanadi. Suv resurslari qishloq xo‘jaligi uchun juda muhim bo‘lsa-da, rejasiz sug‘orish va noto‘g‘ri taqsimlash suv tanqisligini, ifloslanishni olib kelishi mumkin. Sug‘orma dehqonchilikda suv yetishmasligini yengish uchun ba‘zi joylarda tuproqlarni sizot suvlar bilan sug‘orilishi yoki daryo, kanal suvining minerallashib ketishiga yo‘l qo‘yilishi hisobiga tuproqlarda sho‘rlanish kelib chiqqan. Albatta bu kabi jarayonlarning rivojlanishida tabiiy geografik o‘rin, relyef, iqlimiy ko‘rsatkichlar, inson omili va vaziyatga tizimli yondashmaslik sabab bo‘lmoqda. Tuproqlari turli darajada

sho‘rlangan agrolandshaftlar Sherobod, Qiziriq, Bandixon, Jarqo‘rg‘on, Termiz va Angor tumanlarida joylashgan [5,7;]. Mazkur hududlarda tuproqlarning eroziyaga moyilligi, degradatsion indeksi yuqoriligi tufayli zamonaviy texnologiyalarni qo‘llash zaruratini tug‘diradi.

Pestetsidlar va sintetik o‘g‘itlarning meyordan ortiq qo‘llanilishi atrof muhitni, suvlarni (*yer usti va yer osti*), tuproqlarni ifloslanishiga olib kelmoqda. Qishloq xo‘jaligida ekinlarni suv bilan ta‘minlashda – samarali, tejamkor sug‘orish tizimlarini joriy etish, gidrografik obyektlarning (*kanal, zovur, drenaj, ariq*) tabiiy resurslarini ifloslanishini oldini olish, behuda isrofgarchilikning oldini olishga yordam beradi. Tomchilatib sug‘orish, yomg‘ir suvi yig‘ish tizimlari yaxshi samara berishi mumkin. Intensiv shakldagi qishloq xo‘jaligi, ayniqsa sug‘oriladigan yerda yaxshi rivojlanmoqda.

Xulosa. Surxondaryo botig‘i agrolandshaftlarida tabiiy-geografik jarayon, voqea – hodisalarni qishloq xo‘jaligi infratuzilmalariga bezarar optimal shakllarini ishlab chiqish hamda antropogen yuk ta‘sirini agrolandshaftlarda sezilishini kamaytirish mexanizmlarini qo‘llash ka‘bi chora, tadbirlarga bog‘liq hisoblanadi. Barqaror qishloq xo‘jaligi amaliyotlarining xulosasida aniq bo‘ladiki, intensiv qishloq xo‘jalik shakllarini jahonda sodir bo‘layotgan yoki bo‘lishi mumkin bo‘lgan ekologik muammolarga raqobatbardosh xarakter hosil qildirish nafaqat agrolandshaftlarning istiqbolida balki atrof muhit muhofazasida ham qo‘l keladi. Atrof muhit muhofazasida ekologik hodisa jarayonlarning rolini kamaytirish, tabiiy resurslardan oqilona foydalanish samarasi qishloq xo‘jaligi sohasida ham qo‘llanilishi oziq ovqat, cho‘llashish, iqlim o‘zgarishi muammolariga qarshi turishda foyda berishi mumkin.

Adabiyotlar ro‘yxati.

1. O‘zbekiston Respublikasi Prezidentining 2019 yil 17 iyundagi “Qishloq xo‘jaligida yer va suv resurslaridan samarali foydalanish chora-tadbirlari to‘g‘risida”gi PF-5742-son Farmoni.
2. Yarashev Q.S., Xasanov P.A. Landshaftlarni qishloq xo‘jalik maqsadlarida tadqiq etishning nazariy asoslari// Ilim hám jámíyet. №5/1. -Nukus, 2024. 49-52 b.
3. Xasanov P.A. Surxondaryo viloyatida qishloq xo‘jaligi landshaftlarining shakllanishi// Экономика и социум. №12(115) -Саратов, 2023. -С. 193-198.
4. Ярашев Қ.С., Эшқувватов Б. Парагенетик ландшафт комплекслари ва уларни ГИС ёрдамида карталаштириш масалалари (Сурхондарё ботиғи мисолида) //Ўзбекистонда географиянинг долзарб муаммолари. -Самарқанд, 2009. –Б. 46-49.
5. Xasanov P.A. Landshaftlarning shakllanishida tuproqlarning o‘rni (Surxondaryo viloyati misolida) // Экономика и социум. №5(120)-2 Саратов, 2024. -С. 817-822.
6. Ярашев Қ.С. Сурхондарё ботиғи геоэкологик ҳолатини оптималлаштиришнинг географик асослари // Ўзбекистон География жамияти ахбороти. 51- жилд. - Самарқанд. 2017. Б. 63-67.
7. Xasanov P.A. Landshaftlardan foydalanishda turli yondashuvlarning qo‘llanilishi va tizimli yondashuv // FarDU ilmiy xabarlari. № 6. -Farg‘ona, 2024. 250-256 b.
8. www.agro.uz